

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу конституційного та муніципального права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України Батанова Олександра Васильовича на дисертацію Бабія Романа Вячеславовича на тему «Конституційно-правове забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 – Право

На основі вивчення дисертації, анотації і праць, що були опубліковані за темою дисертації, було встановлене наступне.

Актуальність теми дисертації. Дисертаційне дослідження Р. В. Бабія «Конституційно-правове забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду» присвячене актуальним як з позиції конституційного права, так і практики конституційного будівництва умовам українського сьогодення, порівняльно-конституційним проблемам організації та діяльності бізнес-омбудсмана й ефективного захисту конституційного права на свободу підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки в Україні.

На наш погляд, дослідження цієї проблематики на рівні конституційної доктрини дозволяє показати бізнес-омбудсмана як інституційний маркер трансформації сучасного конституціоналізму, де економічна свобода, права людини, відповідальність держави, належне врядування та стійкість економіки утворюють єдину систему. Водночас її актуалізація в умовах викликів сьогодення дозволяє врахувати не лише війну, а й євроінтеграційний вимір та те, що питання законодавчого оформлення інституту залишається предметом законодавчого процесу.

Актуальність представленого Р. В. Бабієм дослідження обумовлена тим, що сучасний етап розвитку українського конституціоналізму характеризується не лише трансформацією системи публічної влади та механізмів гарантування прав людини, а й переосмисленням самого змісту взаємодії держави, суспільства та економічно

активної особи. В умовах повномасштабної російсько-української війни, тривалого воєнного стану, структурної перебудови економіки, необхідності забезпечення її стійкості та відновлення, а також реалізації стратегічного курсу України на членство в Європейському Союзі особливої ваги набуває пошук таких конституційно-правових механізмів, які здатні одночасно гарантувати свободу економічної діяльності, забезпечувати належне урядування та запобігати надмірному або свавільному втручання публічної влади у сферу приватної ініціативи.

У цьому контексті проблематика діяльності бізнес-омбудсмана виходить далеко за межі спеціалізованого питання інституційної організації захисту прав підприємців. Вона безпосередньо пов'язана з фундаментальними засадами сучасного конституціоналізму – верховенством права, правами і свободами людини, економічною свободою, належним урядуванням, підзвітністю публічної влади, правовою визначеністю та пропорційністю державного регулювання. Саме тому інститут бізнес-омбудсмана доцільно розглядати не лише як додатковий позасудовий механізм реагування на порушення прав суб'єктів господарювання, а як своєрідний індикатор спроможності конституційної держави забезпечувати реальний баланс між публічним інтересом та приватною автономією.

В аксіологічному вимірі досліджувана проблематика концентрується навколо утвердження економічної свободи як складової системи конституційних цінностей. Право на підприємницьку діяльність, свобода економічної ініціативи, захист власності, конкуренція, правова визначеність та рівність суб'єктів перед законом не можуть сприйматися виключно як декларативні положення конституційного тексту. Їхня справжня цінність виявляється у здатності держави створити інституційні умови, за яких економічна свобода є реальною, захищеною від необґрунтованих обмежень та сумісною з публічними інтересами. У цьому сенсі бізнес-омбудсман постає як інституційний механізм утвердження ціннісного пріоритету права над адміністративним свавіллям і партнерської взаємодії над владним домінуванням.

Онтологічний вимір проблеми визначається зміною самої природи сучасної держави та її взаємозв'язків із суспільством і бізнесом. Українська держава вже не може розглядатися лише як суб'єкт адміністративного регулювання економічних процесів. Вона дедалі більше має поставати як відповідальна конституційна інституція, покликана створювати передбачуване, стабільне та справедливе регуляторне середовище, забезпечувати рівновагу між економічною свободою та публічними інтересами і гарантувати ефективність правових механізмів захисту. Відповідно, бізнес-омбудсман є проявом не лише інституційної, й сутнісної функціонально-телеологічної модернізації публічної влади, в якій захист прав підприємців стає складовою ширшої системи конституційної взаємодії держави та суспільства.

Гносеологічний вимір дослідження полягає у необхідності нового осмислення меж і способів конституційно-правового впливу держави на економічні відносини. Йдеться про принципово важливе розмежування між об'єктивно зумовленими обмеженнями економічної свободи, що випливають із конституційно легітимних публічних інтересів, та надмірним регуляторним втручанням, адміністративним тиском, правовою невизначеністю чи помилками публічної політики. Саме на цьому перетині конституційного права та ринкової економіки формується наукова проблема, для розв'язання якої недостатньо традиційного аналізу окремих норм і процедур. Необхідним є системне дослідження інституцій, здатних забезпечувати практичне узгодження конституційних цінностей, економічних інтересів та публічної влади.

Праксеологічний вимір набуває особливої ваги з огляду на українські реалії. Війна, руйнування виробничої інфраструктури, релокація підприємств, зміна логістичних і фінансових моделей, мобілізаційні та безпекові потреби держави, посилення регуляторного навантаження та одночасна необхідність підтримання підприємницької активності об'єктивно актуалізують питання ефективності механізмів захисту економічних прав. За таких умов недостатньо лише проголосити свободу підприємництва – необхідно забезпечити дієві інструменти її практичного

здійснення та захисту. Показово, що за даними Ради бізнес-омбудсмана, інституція продовжує демонструвати значний практичний запит на свою діяльність: станом на 2026 рік зазначено 14 927 отриманих скарг, 97 % задоволеності скаржників та 92 % виконання рекомендацій.

Функціонально-телеологічний вимір актуальності заявленої проблематики дозволяє побачити в інституті бізнес-омбудсмана не лише засіб реагування на вже допущені порушення, а й інструмент превенції дисфункцій публічного управління, удосконалення регуляторної політики та підвищення якості взаємодії держави з підприємницьким середовищем. Його призначення полягає у сприянні такій моделі економічного врядування, за якої держава зберігає необхідні регуляторні повноваження, але здійснює їх у межах конституційних принципів, з повагою до економічної свободи, правової визначеності, пропорційності та належного балансу публічних і приватних інтересів.

Водночас сучасна трансформація інституту омбудсмана загалом засвідчує тенденцію до його функціональної спеціалізації відповідно до ускладнення суспільних відносин і появи нових сфер конституційно-правового захисту. У цьому аспекті бізнес-омбудсман є закономірним продуктом еволюції правозахисної системи, в якій захист прав людини поступово доповнюється спеціалізованими механізмами гарантування прав та законних інтересів окремих соціальних груп і сфер суспільного життя.

Саме тут виявляється одна з ключових конституційно-правових проблем української моделі: практична результативність діяльності Ради бізнес-омбудсмана не усуває питання належної нормативної та інституційної легітимації цього механізму. Показово, що питання законодавчого визначення статусу установи бізнес-омбудсмана залишається актуальним і на сучасному етапі, а відповідний законопроект № 3607 перебуває у парламентському процесі.

Отже, йдеться вже не лише про оцінку ефективності функціонуючої інституції, а про визначення її належного місця у системі конституційних гарантій економічної свободи та механізмів стримування і протидії у сфері публічного управління.

Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті європейської інтеграції України. Європейський вибір передбачає не механічне перенесення зарубіжних моделей, а їх критичну рецепцію та адаптацію до української конституційної системи, правової традиції, особливостей воєнного та повоєнного розвитку, структури економіки й національних суспільних цінностей. Тому порівняльно-правовий аналіз моделей бізнес-омбудсмана має методологічне значення лише за умови його поєднання з дослідженням українського конституційного контексту та пошуком власної інституційної моделі, здатної відповідати принципам верховенства права, демократичного врядування та економічної свободи.

У цьому сенсі становлення бізнес-омбудсмана слід розглядати як прояв ширшої трансформації українського конституціоналізму – переходу від переважно нормативного розуміння гарантій прав до їх інституційно-функціонального забезпечення. Його поява є закономірним результатом ускладнення взаємозв'язків між державою, економікою та суспільством, зростання вимог до якості публічного управління та необхідності забезпечення стійкості держави в умовах екзистенційних викликів. Водночас ефективність такого інституту залежить не стільки від самого факту його існування, скільки від його спроможності реально впливати на якість державного регулювання, забезпечувати конструктивний діалог між владою та бізнесом і перетворювати конституційні принципи економічної свободи на дієві правові гарантії.

Саме тому представлена Р. В. Бабієм до захисту дисертаційна робота, присвячена комплексному дослідженню конституційно-правового забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у порівняльно-правовому контексті, має безперечне наукове і практичне значення. Її актуальність зумовлена не лише недостатньою розробленістю відповідної проблематики у вітчизняній конституційно-

правовій доктрині, а й об'єктивною потребою концептуального переосмислення місця спеціалізованих омбудсманів у сучасній системі захисту конституційних прав, удосконалення механізмів забезпечення свободи підприємницької діяльності та формування належної моделі взаємодії публічної влади й бізнесу.

У цьому аспекті наукова цінність дисертаційного дослідження Р. В. Бабія полягає у його виході за межі вузькоінституційного аналізу бізнес-омбудсмана та актуалізації фундаментальної для сучасного українського конституціоналізму проблеми – пошуку оптимального балансу між владою і свободою, публічним інтересом та приватною автономією, регуляторною спроможністю держави та необхідністю гарантування економічної ініціативи. Саме така постановка проблеми надає дослідженню не лише галузеве, а й загальноконституційного значення та дає підстави розглядати його як своєчасний внесок у розвиток доктрини українського конституціоналізму в умовах війни, європейської інтеграції та майбутньої повоєнної модернізації держави.

З огляду на викладене, а також, зважаючи на відсутність спеціальних монографічних наукових праць із досліджуваної проблематики, в яких висвітлюються питання конституційно-правового забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана, тема дисертаційного дослідження Р. В. Бабія є актуальною та своєчасною.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами і темами. Про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Р. В. Бабія свідчить також її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Плану науково-дослідних робіт відділу конституційного та муніципального права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за напрямом «Український конституціоналізм в умовах війни та повоєнного відродження» (державний реєстраційний номер РК0123U104297). Також тема дисертації відповідає Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих,

технічних і гуманітарних наук на 2019-2023 роки, затвердженим Постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30.

Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (протокол № 7. від 6 липня 2023 року).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлені тим, що мета і завдання дослідження, обрана дисертантом методологія, сформульовані пропозиції і висновки є належним чином обґрунтовані з точки зору вимог, висунутих до кваліфікаційних праць такого рівня, що дозволило автору всебічно розкрити обрану проблематику, запропонувавши доволі оригінальний погляд на проблеми конституційно-правового забезпечення діяльності бізнес-омбудсмена в Україні у їх порівняльно-правовому аспекті.

Мета та завдання дисертаційної роботи. Метою дослідження є комплексне порівняльно-правове дослідження сутності інституту бізнес-омбудсмена, проблем формування та особливостей його правового статусу в різних правових системах, прогнозування перспектив розвитку в Україні

Досягнення вказаної мети обумовило постановку та послідовне вирішення цілого ряду теоретичних та прикладних **завдань**, а також напрацювання та перевірку робочих гіпотез, що знайшло своє відображення як у завданнях, які автор запланував вирішити у ході дослідження, так і положеннях, які він представив до захисту та висновках, зроблених за результатами свого наукового пошуку.

Для досягнення зазначеної мети здобувачем поставлено та, як на мене, успішно виконано такі завдання:

1) охарактеризовано теоретико-методологічні аспекти дослідження інституту бізнес-омбудсмена;

2) проаналізовано основні фактори та конституційно-правові передумови виникнення інституту бізнес-омбудсмена;

3) встановлено зміст поняття «бізнес-омбудсман» та розкрито його конституційно-правові характеристики;

4) розглянуто міжнародно-правові засади та принципи створення і функціонування інституту бізнес-омбудсмана;

5) досліджено світові моделі інституту бізнес-омбудсмана та здійснено їх класифікацію;

6) проаналізовано досвід формування та функціонування бізнес-омбудсмана в окремих правових системах;

7) розкрито особливості конституційно-правового статусу бізнес-омбудсмана в окремих країнах світу;

8) розкрито проблеми становлення інституту бізнес-омбудсмана в Україні у контексті проблем реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність;

9) сформульовано концептуальні засади оптимальної моделі інституту бізнес-омбудсмана в Україні.

У рамках цих та інших поставлених у дослідженні завдань, дисертант правильно формулює **об'єкт і предмет** свого наукового пошуку. Так, **об'єктом дисертаційного дослідження** він визначає конституційно-правові відносини, що виникають в процесі захисту права на підприємницьку діяльність в Україні та в зарубіжних державах. **Предметом** наукового пошуку визначається конституційно-правове забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду.

Такий комплексний підхід надав автору можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для юридичної науки і практики.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Ефективне виконання зазначених завдань відбулося завдяки відповідній методології. Так, діалектичний метод пізнання надав авторові виявити детермінуючі чинники виникнення та причини трансформації

і модифікації інституту класичного омбудсмана та появи різних моделей омбудсмана та їх особливостей у різних правових системах.

Системно-структурний метод сприяв формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Синергетичний підхід дав можливість виявити основні закономірності та показати специфіку виникнення і діяльності інституту бізнес-омбудсмана в процесі взаємодії із бізнес-середовищем та іншими інститутами ринкової економіки, а також розкрити характер і тенденції його розвитку в умовах викликів сьогодення.

Порівняльно-історичний, порівняльно-правовий метод пізнання у поєднанні з семіотичним аналізом надав можливість розглянути генезу інституту омбудсмана у просторі, розкрити походження слова «омбудсман» як терміно-поняття іншомовного походження і його генетичні зв'язки, його подальший семантичний розвиток, визначити поняття, значення та характер правових категорій «свобода підприємництва», «право на підприємницьку діяльність».

Герменевтичний підхід дозволив дослідити та інтерпретувати чинники, які сприяли виникненню інституту омбудсмана та його еволюційній модифікації в різних правових системах, з'ясувати причини вибору і запровадження тією чи іншою країною моделі по типу бізнес-омбудсмана.

Аксіологічний підхід до аналізу свободи підприємницької діяльності як самостійної ціннісної категорії у правовій сфері дав можливість з'ясувати її конституційну цінність та функціональне призначення, визначити місце, роль і значення цього права в системі інших прав людини.

У роботі використано ряд інших методів, застосування яких дозволило комплексно виконати поставлені автором завдання.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням конституційно-правове забезпечення

діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду. Результатам дисертаційного дослідження Р. В. Бабія притаманний належний рівень наукової новизни. Положення з різним ступенем наукової новизни містяться у всіх трьох розділах дисертації.

Серед вагомих елементів наукової новизни, які характеризують отримані в дисертаційному дослідженні результати, доцільно наголосити на таких положеннях:

1. висновки про те, що «інститут бізнес-омбудсмана не може бути усебічно та адекватно його функціональному призначенню досліджений у межах нормативістського позитивізму, оскільки він не є класичним суб'єктом публічно-владних повноважень; його рішення не мають імперативної сили; ключовим у його діяльності є функціональний, а не суто нормативний ефект», що обумовлює характер та напрямки обраної Р. В. Бабієм дослідницької парадигми: «від аналізу конституційних принципів і норм до аналізу реальних інституційних практик і механізмів впливу (стор. 55 дисертації);

2. висновок, що «інститут бізнес-омбудсмана виникає як інституційна відповідь конституційної економіки на дисбаланс між економічною свободою та регуляторною владою держави, поєднуючи в собі еволюційні здобутки омбудсманської моделі та компенсаторну функцію захисту бізнесу в умовах трансформаційного суспільства», а його генезис зумовлени «комплексною дією різнорівневих позитивних і негативних історико-культурних, політико-правових, соціально-економічних та ідеологічних чинників, які сформувалися у процесі історичної та інституційної трансформації сучасних держав та їхніх правових систем» (стор. 76 дисертації);

3. Розуміння Р. В. Бабієм того, що дослідження інституту бізнес-омбудсмана «має засновуватися на інтегративному підході (конституціоналізм – верховенство права – феноменологія права – конституційна економіка – права людини тощо)», з огляду на що, дисертант пропонує розглядати бізнес-омбудсмана «не лише як ще один черговий орган публічної влади, а як правову практику та комунікативний простір. Адже його існування не лише засвідчує трансформацію державної влади у публічне

врядування, а й юридичної відповідальності у превентивну корекцію у системі взаємовідносин у бізнес-сфері» (стор. 95 дисертації);

4. виокремлення та ґрунтовний аналіз документів універсального і регіонального характеру, які визначають направлення, сутність й характер міжнародно-правового регулювання створення та укріплення національних правозахисних установ і інститутів, в тому числі й інституту омбудсмана, які визнаються ключовими механізмами забезпечення прав людини на національному рівні, свідчить, що в усіх міжнародних документах підкреслюється важливість формування ефективних і плюралістичних національних установ як інституційно і функціонально незалежних органів, які займаються заохоченням і захистом прав людини; наголошується на необхідності відповідності таких установ, в тому числі й омбудсманів, Паризьким принципам, які закріплюють мінімальні стандарти щодо їх створення, повноважень та методів роботи; звертається особлива увага на важливість їх легітимізації національними парламентами, тобто передбачення конституцією або наділення повноваженнями у законодавчому порядку, та забезпечення їх фінансової і адміністративної незалежності (стор. 100-124 дисертації);

5. висновок про те, що бізнес-омбудсмани, що забезпечують захист прав підприємців у публічному та приватному секторах, характеризуються різною правовою природою, що зумовлює відмінності у їхніх функціях, механізмах впливу та місці в правовій системі, концептуальний аналіз відповідних видів бізнес-омбудсманів та їх функцій у зарубіжних країнах (стор. 150-151 дисертації);

6. проведений дисертантом аналіз зарубіжного досвіду функціонування бізнес-омбудсмана в окремих державах світу, що, дав можливість зробити висновок, про те, що «незалежно від відмінностей у їх правовій природі та способах нормативно-правового закріплення їх статусу, всі такі інститути охоплюються загальною концепцією омбудсмана та відіграють важливу субсидіарну роль щодо основних державних механізмів забезпечення прав людини». У цьому контексті, як абсолютно правильно стверджує Р. В. Бабій, «бізнес-омбудсмани виступають ефективною

інституційною ланкою, що поєднує публічну владу з підприємницьким середовищем і ширше – з громадянським суспільством» (стор. 175 дисертації);

7. концептуальний аналіз проблем забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність та висновок про «поступове зміщення акценту з виключно судового захисту до комплексної моделі, що поєднує юрисдикційні та альтернативні інструменти», особливе значення в серед яких «набуває інститут бізнес-омбудсмана як спеціалізований механізм позасудового захисту, який сприяє оперативному вирішенню конфліктів між бізнесом і публічною адміністрацією». У такій парадигмі, констатує дисертант, «звернення до суду дедалі більше розглядається як крайній, субсидіарний спосіб захисту, тоді як пріоритет надається превентивним і консенсуальним формам врегулювання спорів» (стор. 203 дисертації);

8. пропозиція щодо запровадження в Україні публічно-правової моделі бізнес-омбудсмана, з огляду на те, що цей інститут є «важливим елементом політико-правової та економічної системи держави, призначеним для гарантій реалізації проголошеного Конституцією права свободи на здійснення підприємницької діяльності як одного з економічних прав людини», а його завданням є «не тільки розгляд скарг підприємців на неправомірні дії (бездіяльність) органів публічної влади, але й участь у формуванні державної політики в сфері регулювання підприємницької діяльності, налагодженні конструктивного діалогу між державою та представниками бізнесу, участь у формуванні збалансованого законодавства, що регулює підприємницьку діяльність» (стор. 232 дисертації) тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал для розробки спеціального закону, що унормовує конституційно-правовий статус бізнес-омбудсмана; правозастосуванні – для підвищення ефективності та оптимізації діяльності суб'єктів застосування норм права та для поліпшення правозахисної роботи у сфері підприємництва; науково-дослідній роботі – для подальших наукових розвідок у сфері визначення правової природи та конституційно-правового статусу

бізнес-омбудсмана; освітньому процесі – при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників із конституційного права України і конституційного права зарубіжних країн; викладанні відповідних навчальних дисциплін і спецкурсів; у науково-дослідній роботі студентів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною особисто виконаною науковою працею, в якій викладено авторські підходи щодо вирішення важливого наукового завдання – формулювання концепції конституційно-правового забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду. Наукові положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист отримано автором самостійно. Сформульовані у дисертації визначення понять, висновки та рекомендації, є обґрунтованими в результаті власного дослідження та опрацювання наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців, а також норм чинного законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів. Наукову новизну становлять виключно власні (авторські) ідеї та пропозиції.

Наукові результати дисертаційного дослідження свідчать, що розвиток сучасного конституційного права супроводжується дискусією з приводу багатьох питань теорії та практики організації та діяльності омбудсмана на інших правозахисних інституцій, в тому числі й щодо конституційно-правового забезпечення в Україні діяльності бізнес-омбудсмана.

Повнота викладення в опублікованих працях положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає вимогам МОН України. Основні положення й результати дисертаційного дослідження Р. В. Бабія викладено у 10 наукових працях, з поміж яких 4 статті – у наукових виданнях, віднесених до переліку фахових видань України, та 6 тез доповідей – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Оформлення дисертаційного дослідження. Дисертація Р. В. Бабія оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів, які передбачені до такого роду праць. Робота написана державною мовою, науковим, літературним стилем. Текст дисертації

позбавлений граматичних та орфографічних помилок, а також технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, зазначені в роботі, в цілому характеризуються аргументованістю, логічністю, послідовністю виконання та системним підходом до предмету дослідження.

Структура дисертації. Про системність представленого Р. В. Бабія дослідження свідчить структура дисертації, яка складається з вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел і додатку. Повний обсяг дисертації становить 278 сторінок, з яких основного тексту – 224 сторінки. Список використаних джерел налічує 297 найменувань і розміщений на 35 сторінках, додаток викладено на 3 сторінках.

Структура роботи характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми.

Вищезазначене свідчить про логічну послідовність дисертаційного дослідження Р. В. Бабія, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставив перед собою дисертант.

Дотримання академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій Р. В. Бабія, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, не дає підстав констатувати допущення ним порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Дисертація виконана самостійно з поетапною публікацією проміжних результатів дослідження, що відображені автором у наукових статтях, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій. На всі публікації здобувача є посилання в тексті роботи, що належним чином оформлені у встановленому порядку.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Водночас, відзначаючи безумовну наукову цінність дисертаційного дослідження Р. В. Бабія, його концептуальну цілісність та практичну спрямованість, вважаємо за необхідне висловити декілька зауважень дискусійного характеру.

1. Потребує додаткового концептуального розмежування визначення правової природи бізнес-омбудсмана та його місця у системі публічної влади. Автор визначає бізнес-омбудсмана як «контрольно-наглядовий публічно-правовий інститут» (стор. 25, 94, 99, 235 дисертації), водночас характеризуючи його як інституційного «медіатора» між державою і бізнесом, гібридний або квазіпублічний інститут, інструмент корекції управлінських дисфункцій та належного врядування. Така багатовимірна характеристика загалом є продуктивною, однак залишає відкритим принципове питання: якою саме є домінуюча юридична природа цього інституту – контрольна, правозахисна, медіаційна, адміністративно-коригуюча чи представницько-посередницька?

Це питання має не лише термінологічне, а й системне значення, оскільки від відповіді на нього залежить визначення меж його повноважень, характеру взаємодії з органами публічної влади, юридичної сили його рекомендацій, процесуального статусу та гарантій незалежності. Особливої уваги потребує співвідношення тези про те, що бізнес-омбудсман не є класичним органом державної влади і виступає посередником між державою та бізнесом, із одночасною пропозицією перетворити його на державний орган із контрольно-наглядовими повноваженнями, включаючи можливість контролювати не лише органи влади, а й підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.

У зв'язку з цим дискусійним залишається питання, чи не потребує запропонована концепція більш чіткого розмежування омбудсманівської функції як незалежного позаюрисдикційного захисту прав і державного контрольно-наглядового механізму, оскільки їх інституційна логіка та гарантії незалежності можуть істотно відрізнятися.

2. Дискусійною видається теза про «подолання монополії судового захисту» (стор. 4, 99, 235 дисертації) та відповідну трансформацію принципу верховенства права. Так, одним із найбільш концептуально амбітних положень роботи є твердження, що поява бізнес-омбудсмана свідчить про подолання монополії судового захисту як єдиного легітимного способу відновлення прав та про перехід від формально-юридичного до процедурно-комунікативного розуміння верховенства права.

На наш погляд, ця теза потребує певної корекції або принаймні додаткової аргументації. Інститут омбудсмана безумовно розширює інструментарій правозахисту, створює альтернативні або додаткові канали реагування на неналежне адміністрування та дозволяє використовувати рекомендаційні, медіаційні, комунікативні й репутаційні механізми. Проте це навряд чи означає «подолання монополії» судового захисту, оскільки суд залишається центральною юрисдикційною гарантією прав людини, а неюрисдикційні механізми за своєю природою мають комплементарний, а не замінюючий характер.

Відповідно, більш переконливою видається інтерпретація бізнес-омбудсмана як елемента багаторівневої та поліцентричної системи гарантування прав, у якій судовий захист доповнюється позасудовими, адміністративними, медіаційними та комунікативними механізмами. Саме така постановка питання дозволила б уникнути ризику протиставлення судового захисту та омбудсманівського механізму і водночас повніше розкрити нову роль останнього в сучасному конституціоналізмі.

3. Певної додаткової аргументації потребує запропонована модель публічно-правового бізнес-омбудсмана з огляду на вимогу його незалежності (стор. 7, 27, 226-227, 232, 240 дисертації). Автор переконливо обґрунтовує необхідність переходу до публічно-правової моделі бізнес-омбудсмана, пов'язуючи її із забезпеченням конституційного права на підприємницьку діяльність, широкими повноваженнями та необхідністю реального впливу на діяльність органів публічної влади. Водночас саме тут виникає певна внутрішня концептуальна колізія.

Якщо бізнес-омбудсман покликаний захищати підприємців від неналежного адміністрування та надмірного регуляторного впливу держави, то його інституційна залежність від самої виконавчої влади потенційно може послаблювати сприйняття його як незалежного правозахисного механізму. Особливо це стосується пропозиції створити Уповноваженого при Кабінеті Міністрів України в галузі економіки та фінансування (стор. 7, 229, 232, 241 дисертації). Така модель має очевидні переваги з точки зору координації та інтеграції спеціалізованих механізмів, однак водночас породжує питання щодо інституційної, функціональної та фінансової незалежності омбудсмана від органу, при якому він створюється.

Тому хотілося б бачити більш розгорнуте обґрунтування того, яким чином запропонована модель забезпечуватиме необхідний баланс між її публічно-правовим статусом, ефективністю взаємодії з органами виконавчої влади та принципом незалежності, який сама дисертація визнає одним із фундаментальних міжнародних стандартів діяльності омбудсманів.

4. Потребує критичного осмислення ідея інтегрованого омбудсмана (стор. 7, 26, 229, 232-233, 241 дисертації), оскільки функціональна спеціалізація може мати не лише переваги, а й самостійну конституційно-правову цінність.

Безумовно, запропонований автором формат інтеграції спеціалізованих омбудсманів у межах єдиного інституту Уповноваженого у сфері економіки та фінансування або, альтернативно, інтеграції відповідних блоків до структури загальнонаціонального омбудсмана є цікавим і оригінальним. Серед переваг такого підходу автор називає єдність практики, координацію діяльності, єдине нормативне регулювання та реалізацію принципу «одного вікна» (стор. 7, 230, 233, 241 дисертації) для заявника тощо.

Водночас інтеграція спеціалізованих інститутів потенційно може породжувати і протилежний ефект – нівелювання їх функціональної автономії та специфічної експертизи. Адже спеціалізація омбудсмана виникає не лише як технічний спосіб розподілу компетенції, а як відповідь на специфіку певної сфери правовідносин,

особливості відповідних ризиків і потребу у спеціалізованому захисті. Тому постає питання, чи завжди організаційна концентрація є оптимальною для забезпечення прав, і за яких умов принцип «одного вікна» не перетвориться на надмірну централізацію правозахисного механізму.

У цьому аспекті доцільним видається подальше розмежування організаційної інтеграції, функціональної координації та інституційної уніфікації спеціалізованих омбудсманів. Саме таке розмежування дозволило б точніше визначити, які елементи спеціалізації доцільно зберегти автономними, а які – уніфікувати для забезпечення системної ефективності.

Зазначені зауваження не ставлять під сумнів загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Навпаки, вони значною мірою зумовлені саме концептуальною масштабністю запропонованих автором положень, які виходять за межі суто галузевого аналізу бізнес-омбудсмана та порушують фундаментальні питання сучасного конституціоналізму – про межі державного втручання в економічну свободу, співвідношення судових і позасудових способів захисту, інституційну незалежність правозахисних механізмів та оптимальну архітектуру спеціалізованих інститутів публічної влади. З огляду на це, зроблені нами зауваження, хоча й носять концептуальний характер, обумовленні прагненням рецензента акцентувати увагу Р. В. Бабія на дискусійних моментах його дисертації.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Бабія Романа Вячеславовича на тему «Конституційно-правове забезпечення діяльності бізнес-омбудсмана в Україні у контексті зарубіжного досвіду» за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повнотою викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукових досліджень відповідає вимогам, які висуваються до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03.04.2019 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), а її автор Бабій Роман Вячеславович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Рецензент:

Доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник
відділу конституційного та муніципального права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

Олександр Батанов